

ביסוד מלאכת מוחק

ר' יצחק אברהם טברסקי

א'

ברור שיש יחס בין מוחק וכותב, אמנם יש צורך בהגדרת מוחק ויחסו לכותב. יש לחקור אם הגדרת מוחק היא ביטול כתב או הכנה לכתובה. ולכאורה זה תלוי בה"א ומסקנא של הרא"ש בפרק ז' (סי' ט')

והכותב שתי אותיות תנו רבנן כתב אות אחת גדולה ויש במקומה לכתוב שתיים פטור מחק אות אחת גדולה ויש במקומה לכתוב שתיים חייב א"ר מנחם בר' יוסי זה חומר במוחק מבכותב והיינו טעמא כי פעמים כתב במשכן טעות על קרש אחד ומוחק כדי לכתוב אחרת במקומה מן הדין היה ראוי לחייב אף מוחק אות אחת כדי לכתוב אות אחרת במקומה אלא שאינו ראוי לחייב על מחשבת כתיבה יותר מעל כתיבה עצמה ויראה שאין חייב על מחיקת טשטוש דיו אפי' לכתוב כמה אותיות כי לא היה במשכן אלא מחיקת אותיות כדי לכתוב במקומו. אחרי כתיב זה מתוך הסברא וגם מדנקט בברייתא מחק אות אחת ראיתי בתוספתא [פי"ב] וכתב בה נפלה דיו על ספק ומחקו שעוה על הפנקס ומחקו אם יש במקומו כדי לכתוב שתי אותיות חייב וטעמא לא בריר לן וי"ל דהיינו טעמא דאות שנכתב בטעות כמאן דליתיה דמיא ועיקר החיוב בשביל מחשבת הכתיבה הלכך אפי' טשטוש דיו נמי והאי דנקט בברייתא מחק אות גדולה אידי דתני כתב אות אחת גדולה. והמכה בפטיש רבה ור' זעירי אמרי תרווייהו כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש:

מעיקרא סבר הרא"ש שהגדרת מוחק היא ביטול כתיבה. לפי הבנה זו, מוחק אות אחת הוי עיקר המלאכה- וה'על מנת לכתוב' אינו אלא תנאי- ולא חלק מעיקר הגדרת המלאכה; יתכן שתנאי זו משום שאחרת יהיה מקלקל. לפי מסקנתו, הגדרת מוחק הוי הכנה לכותב. לפי שיטה זו, על מנת לכתוב הוי יסוד ועיקר המלאכה, ולא תנאי; ואילו מוחק אות אחת הוי לאו דוקא.

לכאורה, אם מקבלים את מסקנתו של הרא"ש, יש לדחות על ידה את שיטת המרדכי (סי' שס"ט) [ומובא בב"י ורמ"א (סי' ש"מ ס"ג)]:

נשאל לרבינו מאיר על עוגות התינוקות שכותבין עליהן האותיות ותיבות איך אוכלים אותם התינוקות ביו"ט והשיב אי משום מוחק ביו"ט ליכא איסורא דאורייתא במוחק אלא על מנת לכתוב כדאמרינן פרק כלל גדול מיהא איסורא דרבנן איכא ובתינוק אין לחוש דקטן אוכל נבלות אין בית דין מצווין עליו להפרישו היכא דלא ספינן ליה בידיים:

היה נראה ששיטה זו מבוססת על ההבנה שמוחק הוי ביסודו ביטול כתיבה, ואין ע"מ לכתוב אלא תנאי.

ויש כאן נקודה יפה: יוצא שמעיקרא הרא"ש הבין את הגמ' לפי דרכו של המרדכי- דהיינו כשיטת המהר"ם מרוטנברג. וזה מסתבר מאוד שכן למד הרא"ש (עד שחזר בו מכח התוספתא), שהרי הרא"ש כידוע היה תלמיד מובהק של המהר"ם.

אמנם, למסקנת הרא"ש, דברי המרדכי נדחים מהלכה. וא"כ פסק הב"י (והנמשכים אחריו) צ"ע-
שהרי הביא גם הרא"ש וגם המרדכי- ולכאורה מזכה שטרא לבי תרי:

המטשטש בדיו הקלף וכו'. בסוף פרק כלל גדול (עיה:): תנו רבנן כתב אות אחת גדולה ויש במקומה לכתוב
שתיים פטור מחק אות אחת גדולה ויש במקומה לכתוב שתיים חייב אמר רבי מנחם ב"ר יוסי זה חומר במוחק
מבכותב וכתב הרא"ש (סי' ט) והיינו טעמא כי פעמים כתב במשכן טעות על קרש אחד ומוחק כדי לכתוב
אחרת במקומה מן הדין היה ראוי לחייב אף מוחק אות אחת כדי לכתוב אות אחרת במקומה אלא שאינו ראוי
לחייב על מחשבת כתיבה יותר מעל כתיבה עצמה ויראה שאין חייב על מחיקת טשטוש דיו אפילו לכתוב כמה
אותיות כי לא היה במשכן אלא מחיקת אותיות כדי לכתוב במקומו ואחרי כתבי זה מתוך הסברא וגם מדנקט
בברייתא מחק אות אחת ראיתי בתוספתא (פי"ב ה"ז) וכתוב בה נפלה דיו על ספר ומחקה שעה על הפנקס
ומחקו אם יש במקומו כדי לכתוב שתי אותיות חייב וטעמא לא בריר לן וי"ל דהיינו טעמא דהאות שנכתב
בטעות כמאן דליתיה דמי ועיקר החיוב בשביל מחשבת הכתיבה הילכך אפילו טשטוש דיו נמי והאי דנקט
בברייתא מחק אות גדולה איידי דתני כתב אות אחת גדולה עכ"ל וגם הרמב"ם בפרק י"א (ה"ט) כתב תוספתא
זו כלשונה ולשון רבינו שכתב המטשטש בדיו הקלף אינו מכוון ושיעורו כאילו כתב המטשטש הדיו שבקלף:
כתב המרדכי בפרק כלל גדול (סי' שסט) נשאל רבינו מאיר על עוגות התינוקות שכותבים עליהם אותיות
ותיבות איך אוכלים אותם התינוקות ביום טוב והשיב אי משום מוחק ליכא איסורא דאורייתא אלא במוחק על
מנת לכתוב ומיהו איסורא דרבנן איכא ובתינוק אין לחוש דקטן אוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו היכא
דלא ספינן ליה בידים עכ"ל:

וכן בשו"ע ורמ"א (שם):

המוחק דיו שעל הקלף או שעה שעל הפנקס, אם יש במקומו כדי לכתוב ב' אותיות, חייב. הגה: אסור לשבר
עוגה שכתב עליה כמין אותיות, אע"פ שאינו מכוין רק לאכילה, דהוי מוחק.

והנה יש מהאחרונים שדנו בשיטה זו [עייין בדגול מרבבה ובמשנה ברורה ובערוך השלחן, וע"ע בשו"ת אור
יצחק או"ח (סי' ק"צ)]- אמנם בעיקר מצד מתקן ומקלקל. ולע"ד יש לעיין ביסוד הדברים, שלכאור' דברי
הרא"ש והמרדכי מבוססים על הבנות/ הגדרות שונות של מלאכת מוחק.

ב'

יש לפרש לב"י ורמ"א (אמנם לא דברי הרא"ש עצמו) שיש ב' מיני מוחק (כל' גם זו של המרדכי וגם
זו של הרא"ש). יש מוחק של ביטול כתב ויש מוחק של הכנה לכתובה. מוחק של ביטול כתב שייך דוקא
במוחק אותיות, ובה אין ע"מ לכתוב אלא תנאי. ואילו המוחק של הכנה לכתובה הוי להיפך- ויתבאר יותר
בהמשך בע"ה.

ועיין באבנ"ז או"ח (סי' ר"ט) שכתב במוחק אות גדולה (או טשטוש דיו וכיוצא בזה) צריך כדי לכתוב
כתיבה של קיימא. אמנם במוחק שתי אותיות, אין צריך אלא מחיקת כתב של קיימא.

ונראה שזה כפתור ופרח לפי מה שביארנו ביסוד מלאכת מוחק ע"ד הב"י. אם מוחק רק אות אחת,
הוי מוחק מצד הכנת כתיבה. ולכן, צריך ע"מ לכתוב כתיבה ממש- כפי כל הגדרות כותב. אם כן, צריך שיהיה
ע"מ לכתוב כתיבה של קיימא. אבל כשמוחק ב' אותיות יש כאן מוחק של ביטול כתב- ואין העל מנת אלא תנאי
וכו'. לכן, א"צ אלא שהכתב שמוחק יהיה של קיימא.

ולפי דרכינו, יש לבאר דברי התוספתא (פרק יא- מה' ליברמאן) כמין חומר:

המוחק אות אחת גדולה אם יש במקומה כדי לכתוב שתי אותות חייב אמ' ר' מנחם בי ר' יוסה זה חומר במוחק שאין בכותב ובכותב שאין במוחק חומר בכותב הכותב לקלקל חייב והמוחק לקלקל פטור

נפלה דיו על גבי ספר ומחקה שעוה על גבי פנקס ומחקו אם יש במקומה כדי לכתוב שתי אותות חייב והמוחק לקלקל פטור אין לך שחייב אלא המוחק על מנת לכתוב והמוחק על מנת לתקן כל שהו הרי זה חייב

לכאורה יש כאן סתירה מיניה וביה, אם מוחק חייב ע"מ לכתוב ב' אותיות או על מנת לתקן כל שהוא. אבל לפי מש"ב מובן היטב; ויש כאן ב' מיני מוחק. אם מוחק אותיות, הוי ביטול כתיבה; וצריך רק על מנת לתקן כל שהוא בכדי שלא יהא מקלקל. מאידך, המוחק שטשוש דיו (או אות אחת) הוי הכנת כתיבה וצריך ע"מ לכתוב ממש- דהיינו ב' אותיות.

[וע"ע במשנה ברורה באריכות ששויים במקצת לדרכינו-ושייכים לכמה מהעניינים כאן- אבל דן משום קלקול וכו' ולא הגדרת יסוד המלאכה. והנלע"ד כתבתי. וע"ע במנח"ח בעניין דברי הרמב"ם- והנלע"ד כתבתי.]

ג'

עיין בשו"ת הר צבי ט"ל הרים - מוחק סימן ב:

מוחק שלא ע"מ לכתוב וגם אינו עושה מקום לכתוב.

דבר זה העיר הגרש"ז אויערבאך לענין עישון סיגריות ביו"ט כשיש עליהן אותיות, ורצה לחדש דמוחק שלא ע"מ לכתוב דאסור מדרבנן מ"מ עושה מקום לכתוב בעינן, אבל בנ"ד שנשרף ונעשה אפר דאינו ראוי לכתובה אינו אסור, ואת"ל דגם זה אסור, מ"מ אם יעביר דיו על האותיות אף דטשוש בעלמא ג"כ אסור משום מחיקה, ז"א אלא כשנעשה ע"י המחיקה מקום לכתובה, משא"כ כאן דלא נעשה מקום כתיבה במחיקת הטשוש לא שייך בזה איסור. ולי חידוש זה צ"ע

ובהע': על חדוש זה יש להעיר משתי מקומות. (א) מדברי הרמ"א /ש"ע או"ח/ סימן שמ סעיף ג בשם המרדכי דאסור לשבור עוגה שכתוב עליה כמין אותיות ואעפ"י שאינו מכוין רק לאכילה דהוי מוחק, ומדברי הט"ז שם סעיף ה דאותם הספרים שכותבים עליהם בראשי חודי הדפים מלמעלה או מצדיהן אותיות או תיבות אסור לפותחן בשבת משום מוחק וכו'. ויעויין בשו"ת לב חיים למהר"ח פלאגי ז"ל (ח"ב סימן קעא) שאסור לשבור קליפת ביצה צלויה שכתוב עליה מבחוץ אותיות לסימן, הגם דחיוב חטאת ליכא איסורא מיהו איכא, הרי דגם בנשבר ואין מקום לכתוב אסור עכ"פ מדרבנן.

נראה שלפי דרכינו דברי הגרש"ז א"צ"ל מבוארים היטב. נארה שהגרש"ז א"צ"ל ביסס התיירו על פי ב' נקודות. תחילה כתב שלכאורה יש לדחות דברי הרמ"א מכל וכל, מכח מה שאנו מקבלים את מסקנת הרא"ש. משום כך דברי המרדכי (שהם היסוד לרמ"א) דחויים. אם כן, כל שאין המחיקה מאפשר כתיבה אינו מחיקה כלל ומותר. אם מהווה מקום לכתובה הוי מוחק- אף שאין חיוב דאורייתא כל עוד שאין דעתו לכתוב. אם קיים אפשרות לכתוב הוי מוחק בעצם- אבל אינה אלא איסור דרבנן אם אינו ע"מ לכתוב. אבל אם אין הכשרת מקום לכתוב, א"ז מוחק כלל ומותר.

אחר כך המשיך הגרש"ז א"צ"ל לפרש שאפילו אם לא נקבל חידוש זה, יש עוד עצה להקל. הנה אם לא נשלול דברי הרמ"א, ונחוש גם למרדכי, הסברא היא כמו שביארנו- שיש ב' מיני מוחק. ולכן צריך או זה או זה.

במצב של ההיתר השניה של הגרשז"א זצ"ל, אין שום סוג של מוחק- אף לרמ"א. אילו היה אותיות, יש מקום לומר שמוחק על ידי שריפתם- אף שאין הכשרת מקום לכתיבה. אף שלמסקנת הרא"ש אין זו מוחק כלל, מ"מ יש כאן מוחק של בטול אותיות (כמרדכי).

אבל אם יש רק טשטוש דיו, אין ביטול אותיות כאן כלל. ומאידיך, אין כאן הכנה לכתיבה (אף מדרכנו, שאין אפילו אפשרות לכתוב במקומה). ולכן אף לרמ"א אין כאן כל איסור. הגה עצמך- אילו אין על העוגה אותיות אלא טשטוש של צבע- האם אפילו המרדכי היה אוסר? הרי לפי דרכינו דברי הגרשז"א זצ"ל מאירים.

לפי"ז יוצא שאין שום חשש בהעברת טשטוש של דיו או קוזמטיקא בשבת. [וע"ע בקצות השלחן בעניין זה.]